

Станкевіч А.А., прафесар кафедры беларускай мовы
Вучэбная дысцыпліна “Лінгвістыка тэксту”
Ш курс спец. Беларуская філалогія (па напрамках):
Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Лекцыя № 1 на тэму
“Тэорыя тэксту і яе змест”
План

1. Прадмет і задачы курса.
2. Тэорыя тэксту і яе раздзелы.
3. Розныя падыходы да вывучэння тэксту.
4. Лінгвістыка тэксту як раздзел тэорыі тэксту.

1. Прадмет і задачы курса.

Адметнай асаблівасцю развіцця мовазнаўства на сучасным этапе з’яўляецца пераход ад вывучэння мовы як уласнай (замкнутай) сістэмна-структурнай арганізацыі (мікралінгвістыкі) да комплекснага даследавання мовы ў разнастайных знешніх сувязях і функцыях у яе адносінах да розных сфер матэрыяльнага і духоўнага жыцця грамадства (макралінгвістыка). Паколькі ў наш час мова разглядаецца як сацыяльна абумоўленая камунікатыўная з’ява, узнікаюць шматлікія комплексныя дысцыпліны, якія фарміруюцца на сумежжы некалькіх навук – лінгвапрагматыка, соцыялінгвістыка, псіхалінгвістыка, лінгвістыка тэксту, камунікатыўная лінгвістыка і інш.

Калі традыцыйная лінгвістыка (мікралінгвістыка) займалася вывучэннем пераважна моўнай адзінкі, моўнага факта (гука, марфемы, формы слова, лексемы, словазлучэння і сказа), то новая лінгвістыка (макралінгвістыка) даследуе ў першую чаргу тэкст як складаную камунікатыўную і гнэсалагічную з’яву, якая мае як інтра-, так і экстралінгвістычныя ўласцівасці і патрабуе раскрыцця механізму дзейнай інтэрпрэтацыі тэксту ў сувязі з маўленчай падзеяй і маўленчай сітуацыяй.

Праблемы тэксту і яго разнастайнай інтэрпрэтацыі ўжо не адно дзесяцігоддзе прывабліваюць даследчыкаў, але найбольш актыўна тэорыя тэксту і лінгвістыка тэксту пачалі распрацоўвацца ў нашым мовазнаўстве, пачынаючы з 90-х гг.

Камунікатыўная функцыя мовы, якая з’яўляецца першакрыніцай інфармацыйнай і паняцыйнай дзейнасці чалавека, уасабляецца ў вербальным тэксце. Вывучэнне тэксту ў якасці прадмета самастойнага даследавання з’яўляецца аб’ектам увагі не толькі лінгвістаў, але і літаратуразнаўцаў, семіёлагаў, псіхолагаў, этнографістаў і іншых вучоных. Лінгвістыкі тэксту мае непасрэднае канструктыўнае дачыненне да дыскурснага аналізу, пры якім тэкст разглядаецца як камунікатыўная з’ява, камунікатыўная падзея, а таксама выяўляецца кампанентная сістэма працэсаў спараджэння тэксту, унутранага механізму разгортвання маўлення.

2 Тэорыя тэксту і яе раздзелы

На аснове тыпалагічнага вывучэння тэкстаў розных тыпаў сфарміраваўся асобны раздзел мовазнаўства – тэорыя тэксту. Тэорыя тэксту займаецца даследаваннем тыпалагічных уласцівасцей тэксту. Яна звязана з сацыялінгвістыкай, псіхалогіяй, функцыянальнай стылістыкай, інфарматыкай, іншымі навуковымі дысцыплінамі, якія вывучаюць працэс маўленчай дзейнасці і ўзаемадзеяння людзей. Тэорыя тэксту як навуковая дысцыпліна сфарміравалася ў другой палавіне XX ст. Яе аб'ектам з'яўляецца вербальны тэкст. Прадметам вывучэння тэорыі тэксту з'яўляюцца структурныя і функцыянальныя ўласцівасці і характарыстыкі тэксту як камунікатыўнай адзінкі вышэйшага ўзроўню, як цэласнага маўленчага прадукту.

Тэорыя тэксту мае даволі разгалінаваную структуру і падзяляецца на агульную і прыватную тэорыі тэксту.

Агульная тэорыя тэксту ў сваю чаргу падзяляецца на:

1. лінгвістыку тэксту,
2. стылістыку тэксту,
3. тэксталогію.

У складзе прыватнай тэорыі тэксту выдзяляюцца:

1. лінгвістычная паэтыка,
2. літаратуразнаўства.

Агульная тэорыя тэксту

1. Лінгвістыка тэксту як раздзел агульнай тэорыі тэксту ўключае наступныя раздзелы:

1. семантыка тэксту;
2. сінтактыка (граматыка);
3. прагматыка тэксту.

Семантыка тэксту даследуе яго змест, знешне і ўнутрана выражаны. Гэта тлумачэнне зместу тэксту, яго інтэрпрэтацыя.

Сінтактыка тэксту вывучае яго структуру, спосабы звязнасці тэксту, стварэнне яго цэласнасці, узаемасувязь тэмы і рэмы ў працэсе разгортвання зместу.

Прагматыка тэксту займаецца вывучэннем адносін да паведамлення, выяўленнем сувязі аўтар – чытач, аратар – слухач. Яна разглядае маўленчыя паводзіны людзей, тыпы маўленчага ўзаемадзеяння на ўзроўні тэксту.

2. Стылістыка тэксту як састаўная частка агульнай тэорыі тэксту разглядае структуру тэксту, яго тыпалогію ў залежнасці ад жанрава-стылістычных асаблівасцей. У ёй выдзяляюцца раздзелы, звязаныя з аналізам тэкстаў розных функцыянальных стыляў: 1. стылістыка дэкадзіравання; 2. функцыянальная стылістыка; 3. камунікатыўная лінгвістыка.

Стылістыка дэкадзіравання вывучае тэкст з пункту гледжання яго ўспрыняцця чытачом, з пункту гледжання асэнсавання адрасатам ідэй, выказаных аўтарам.

Функцыянальная стылістыка даследуе тэкст з пункту гледжання рэалізацыі ў ім розных функцый мовы паводле стылістычнага ўзусу, г. зн. выкарыстання ў пэўнай канкрэтнай сферы зносін.

Камунікатыўная лінгвістыка аналізуе тэкст з пункту гледжання рэалізацыі камунікатыўнай функцыі мовы, вывучае структуру і семантыку тэксту як форму і змест пры рэалізацыі канкрэтнага маўленчага намеру.

3. Тэксталагія даследуе розныя супастаўляемыя варыянты аднаго і таго ж тэксту з мэтай устанаўлення аўтарства, месца, часу напісання твора, вызначэння асноўнага тэксту і яго варыянтаў, а таксама з мэтай вызначэння асаблівасцей індывідуальна-аўтарскай манеры пісьма, апісання аўтарскага ідыястылю.

Агульная тэорыя тэксту ў сукупнасці ўсіх сваіх раздзелаў утварае так званае тэкстазнаўства, комплексную галіну ведаў, якая сістэматызуе дадзеныя розных навук пра тэкст. Яна выяўляе розныя падыходы да вывучэння тэксту, выдзяленне розных адзінак тэксту і тэкставыя ўніверсаліі.

Прыватная тэорыя тэксту .

1. Лінгвістычная паэтыка даследуе тэкст на ўзроўні слоўнай вобразнасці як форму мастацкага адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці. Паколькі прадметам яе вывучэння з'яўляецца сістэма моўных сродкаў вобразнасці, лінгвапаэтыка мае справу з тэкстамі мастацкага стылю.

2. Літаратуразнаўства ўключае тры раздзелы: 1. Тэорыя літаратуры; 2. Гісторыя літаратуры; 3. Літаратурная крытыка.

3. Розныя падыходы да вывучэння тэксту

Выдзяляюцца ў сувязі з рознымі аспектамі вывучэння тэкставай дзейнасці.

1.Лінгвацэнтрычны падыход да аналізу тэксту засноўваецца на вывучэнні асаблівасцей функцыянавання моўных адзінак і катэгорый у складзе тэксту. Лінгвацэнтрычны падыход даследуе моўныя адзінкі розных узроўняў і іх функцыянаванне ў складзе пэўнага тэксту (напр., гукавая сістэма, граматычная структура тэксту, лексічныя асаблівасці тэксту, лексіка-семантычныя сродкі, сінтаксічная будова).

2. Тэкстацэнтрычны падыход заснаваны на ўяўленні пра тэкст як выніку і прадукце творчай дзейнасці. Гэты падыход разглядае тэкст як завершаны, цэласны аб'ект даследавання, як структурна-семантычнае адзінства формы і зместу.

3. Разгляд тэксту ў сувязі з асобай, чалавекам сфарміраваў антрапацэнтрычны падыход да яго вывучэння. Гэты падыход прадугледжвае аналіз тэксту з пазіцыі яго аўтара ў працэсе стварэння тэксту і з пазіцыі чытача ў працэсе ўспрыняцця, асэнсавання тэксту. Гэты падыход выяўляе асаблівасці ўздзеяння тэксту на адрасата. Паколькі працэс ўтварэння тэксту даволі складаны, унутры антрапацэнтрычнага падыходу вызначаецца некалькі напрамкаў:

а) псіхалінгвістычны – даследуе тэкст як дваадзіны працэс утварэння і ўспрыняцця, які ляжыць у аснове камунікатыўнай дзейнасці. Гэты падыход разглядае тэкст і як працэс маўленчай дзейнасці, калі аўтар стварае яго, і як вынік гэтага працэсу, калі твор напісаны. Пры такім падыходзе тэкст уяўляецца працэсуальным і дынамічным. Псіхалінгвістычнае даследаванне тэксту засноўваецца на агульнай тэорыі маўленчай дзейнасці, якая даволі поўна распрацавана;

б) прагматычны, пры якім тэкст разглядаецца як складаны маўленчы акт, які мае пэўны намер, мэту, у якім выкарыстоўваюцца разнастайныя моўныя сродкі і прыёмы ўздзеяння на чытача;

в) дэрывацыйны напрамак, які разглядае аналіз тэксту як працэс выражэння думкі аўтара. Тэкст мае змястоўную аснову, якая праз моўныя сродкі выражае сукупнасць думак аўтара;

г) кагнітыўны напрамак, які падразумявае вывучэнне тэксту як сродку выражэння ведаў аб аб'ектыўнай рэчаіснасці. З гэтага пункту гледжання тэкст асэнсоўваецца як складаны знак, які выражае веды пісьменніка пра аб'ектыўны свет, увасобленыя ў яго творы ў выглядзе т.зв. індывідуальна-аўтарскай карціны свету.

Кагнітыўная лінгвістыка тэксту выкарыстоўвае такія паняцці, як канцэпт, канцэптуалізаваная галіна. Пад канцэптам падразумяваецца найбольш агульнае паняцце, якое адзіравае важную ролю ў жыцці грамадства (чалавек, жыццё, смерць, каханне). Сістэма ўзаемазвязаных канцэптаў утварае канцэптасферу, заснаваную на ўзаемасувязі, карэляцыі важнейшых паняццяў.

Розныя падыходы да вывучэння тэксту спалучаюцца, дапаўняюць адзін аднаго і садзейнічаюць больш поўнаму раскрыццю прыроды і сутнасці тэксту.

5. Лінгвістыка тэксту як раздзел тэорыі тэксту

Тэкст як слоўны маўленчы твор, у якім рэалізуюцца ўсе моўныя адзінкі, з'яўляецца складаным моўным знакам. Тэкст заўсёды аналізаваўся ў мовазнаўстве, але раней быў толькі матэрыялам для аналізу. Ён разглядаўся як асяроддзе, у якім функцыянуюць разнастайныя моўныя адзінкі.

У другой палавіне XX ст. вызначыўся новы падыход да тэксту як асаблівай маўленчай адзінкі, у сувязі з чым тэкст стаў самастойным прадметам лінгвістычнага даследавання. Так узнікла новая лінгвістычная дысцыпліна – лінгвістыка тэксту. Гэта дысцыпліна вивучае правілы пабудовы тэксту і яго сэнсавыя катэгорыі, выражаемыя па гэтых правілах.

У наш час дакладна вызначаны прадмет вывучэння ЛТ, асноўныя тэкставыя адзінкі і катэгорыі, заканамернасці семантычнай структуры і камунікатыўнай арганізацыі тэксту, даказана неабходнасць вывучэння тэксту з улікам яго жанравых асаблівасцей і ва ўзаемадзеянні з культурай.

ЛТ як навуковая дысцыпліна сфарміравалася ў другой палавіне ХХ ст на аснове наступных дысцыплін: паэтыкі, рыторыкі, стылістыкі, герменеўтыкі, семіётыкі, псіхалінгвістыкі і інш.

Распрацоўка лінгвістычных асаблівасцей тэксту мае глыбокую гісторыю. Яна закраналася ў розных раздзелах філалагічных ведаў яшчэ задоўга да таго, як аформілася ў асобную дысцыпліну.

Крыніцы фарміравання ЛТ:

- 1) антычныя рыторыкі з іх увагай да сітуацыйна абумоўленых тыпаў маўлення;
- 2) вопыты філалагічнага аналізу літаратурных твораў, заснаваныя на адзінстве лінгвістычнага, літаратуразнаўчага і культуралагічнага падыходу (працы Бахціна, Шчэрбы, Вінаградава, бел. Малажай, Цікоцкі, Лепешаў);
- 3) тэорыя мовы мастацкай літаратуры, распрацаваная акад. Вінаградавым;
- 4) вучэнне аб складаным сінтаксічным цэлым у мовазнаўстве 70-х гг., у якім былі развіты ідэі Вастокава, Буслаева, Пяшкоўскага і іншых;
- 5) традыцыйная стылістыка, у прыв., стылістыка вобразных сродкаў мовы, якая займалася аналізам літаратурна-мастацкіх твораў (Вінаградаў, бел. Малажай, Лепешаў);
- 6) функцыянальная стылістыка, якая вывучае функцыянальна-стылістычныя параметры тэксту (Вінаградаў, Кожына, Адзінцоў, Шмялёў, бел. Цікоцкі, Каўрус, Юрэвіч, Міхневіч);
- 7) тэорыя актуальнага членення сказа, якая звязвае тэкст з лексікай і граматыкай (Золатава, бел. Міхневіч);
- 8) тэорыя дэрывацыі, якая выяўляе ўніверсальныя законы ўтварэння слова, пабудовы сказаў у тэксце (Земская, Кубракова, бел. Шуба, Шакун);
- 9) тэорыя семантычнага сінтаксісу, якая раскрывае новы погляд на семантычную арганізацыю тэксту (Аруцёнава, Золатава, Новікаў, бел. Міхневіч).
- 10) ЛТ стваралася і пад уплывам некаторых сумежных навук: псіхалогія, філасофія, кагнітыўная лінгвістыка, стылістыка і інш.

Лінгвістыка тэксту вывучае яго структуру, асноўныя структурныя адзінкі тэксту, важнейшыя катэгорыі і ўласцівасці тэксту, розныя тыпы тэкстаў у залежнасці ад іх функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці, функцыянальна-сэнсавыя тыпы маўлення, розныя тыпы дыскурсу і г.д.

ЛТ стварае мадэль комплекснага аналізу тэксту на аснове важнейшых дасягненняў філалагічных навук: тэорыі маўленчых актаў і жанраў; філасофіі і эстэтыкі мовы, стылістыкі, літаратуразнаўства.

Гэта комплексная мадэль вывучэння тэксту прадугледжвае розныя аспекты яго аналізу, якія адбываюцца па наступных напрамках:

- 1) аўтар – тэкст: аўтар стварае тэкст, які накіраваны на чытача;
- 2) тэкст – чытач: чытач па-свойму ўспрымае тэкст асэнсоўвае яго і ўсведамляе аўтарскую карціну свету;

3) тэкст – рэчаіснасць: аўтар адлюстроўвае (свядома ці падсвядома) факты, падзеі, перажыванні, узятыя ім з аб’ектыўнай рэчаіснасці і па-свойму інтэрпрэтуе іх, ствараючы індывідуальна-аўтарскае бачанне свету ці сваю карціну свету;

4) тэкст – мова: пры напісанні тэксту аўтар выкарыстоўвае сістэму мовы. Аўтар звяртаецца да рэсурсаў моўнай сістэмы, выбірае з іх тыя моўныя сродкі, якія перадаюць яго творы намер;

Усе гэтыя падыходы ўзаемазвязаныя.

Т.ч., ЛТ вывучае тэкставую дзейнасць як складаную і шматкампанентную псіхалага-інтэлектуальную камунікацыю.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. школа, 2009. – 262 с.

2. Шанский, Н. М. Лингвистический анализ художественного текста : учебное пособие / Н. М. Шанский. – Л. : Просвещение, 1984. – 104 с.

3. Бабенко, Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.

4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин; отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Изд-во “Наука”, 1981. – 138 с.

5. Валгина, Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.

6. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. — 4-е изд., испр. — М. : Флинта: Наука, 2006. — 496 с.

7. Клюев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Клюев. – М. : “Изд-во ПРИОР”, 1999. – 272 с.

8. Бобровская, Г. В. Элокутивные средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. филол. наук / Г.В. Бобровская. – Волгоград, 2011. – 46 с.

9. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 520 с.